

- Vivo, F. de, Guidi, A. & Silvestri, A (2015). *Archivi e archivisti in Italia tra medioevo ed età moderne, I libri di Viella 203*, Viella libreria editrice/ Roma.
- Vivo, F. de, Guidi, A. & Silvestri A. (2016). Archival Transformations in Early Modern European History. *European History Quarterly*, 46/3, 421-434.
- Yale, E. (2015). The History of Archives: The State of the Discipline. *Book History*, 18, 332-359.
- Zedelmaier, H. (2015) *Werkstätten des Wissens zwischen Renaissance und Aufklärung, Historische Wissenforschung 3*, Tübingen.
- Östling, J., Heidenblad, D. L., Sandmo, E., Hammar, A. N. & Nordberg, K. H. (2018). The history of knowledge and the circulation of knowledge. An introduction. Östling, J., Sandmo, E., Heidenblad, D. L., Hammar, A. N. & Nordberg, K. H. (red.). *Circulation of knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund, 9-33.

Bente Hartviksen

TIL MIN SJÆLS VENINDE – KJÆRLIGHET I EN KOFFERT

En som forsket på ringene rundt Saturn uttalte at forskning er som forelskelse. Man vil vite mest mulig om den søkelyset er rettet mot. Hjertebank var utgangspunktet for denne dobbeltbiografien. På begynnelsen av 1990-tallet ordnet jeg Nobelinstittutets arkiv. På loftet dukket det opp en koffert med gamle brev. Det var brev fra Christian Lous Lange til Bertha Manthey Lange. Jeg lurte på hva det var med disse brevene som kunne gi en arkivar hjertebank hundre år etter at de var skrevet. Jeg ble også nysgjerrig på hvem Christian og Bertha var, og hvilket forhold de hadde. Det var først i 2018 jeg fikk tid til å utforske kjærlighetsbrevene. Boka kom ut under pandemien; 10. desember 2021. Da var det 100 år siden Christian Lange fikk Nobels fredspris.¹

To nordmenn har fått Nobels fredspris: Christian Lous Lange i 1921 og Fridtjof Nansen i 1922. Nansens bragder hører med til vår barne- lærdom. Men allmenheten vet lite om Lange. Liksom denne fredsprisvinneren har kjærligheten vært forsømt i forskningen.

Korrespondansen mellom Christian og Bertha gjør det mulig å komme nært innpå dette paret og følge dem fra de møttes i 1892 og fram til Christians død i 1938. Med sine egne ord beretter de om sitt arbeid, sine erfaringer, tanker og følelser. Vi får et nært innblikk

¹ Hartviksen, B. (2021). *Til min sjæls veninde. Kjærlighet i en koffert* Oslo: Kolofon.

i det intellektuelle borgerskapets sosialhistorie, blant annet hvordan de oppdro barna sine og forholdt seg til slektninger og tjenerskap. Boka er først og fremst ei beretning om et langvarig kjærlighetsforhold gjennom ei tid med store samfunnsmessige endringer; også når det gjelder forholdet mellom kjønnene.

Ekteparets innsats for fred og det intense arbeidet for å hindre at første verdenskrig skulle følges av en ny krig, er godt dokumentert i korrespondansen. Dermed er denne kjærlighetsbiografien også blitt ei historie om balansegangen mellom krig og fred.

Christian Lange var den rene ordsmeden. Hans observasjoner har dessverre stor gyldighet også i dag. Første august 1914 skrev han til sin kone: «*at der kan være mennesker som kan tenke sig muligheten av at millioner av unge mennesker skal gaa løs paa hverandre med ild og med staal, at vor hele verdensdel skal staa i flammer fra øst til vest og fra syd til nord. Hvordan kan de forsvare, de som sitter med avgjørelsen i sin haand, at la smaa prestige-spørsmal, og national ære ... og hvad det alt heter veie mer end millioners lykke og velferd og menneskehetens fremgang i menneskealdre.*»² Etter ei dampskipsulykke i 1921, der mer enn 200 mennesker omkom,³ skrev Christian: «*Tenk om menneskene nu kunde forstå at de har så nok å kjempe med i form av uforskyldte ulykker at de ikke behøver å nedkalle nogen over sine egne*

Bertha og Christian Lous Lange 1896.
Nobelinstittutet.

² Brussel 1. august 1914. NB (Nasjonalbiblioteket).

³ Antagelig det spanske skipet Santa Isabel i januar.

hoder.» Å utnytte nesten 4000 sider fra private brev gjennom 50 år er utfordrende. Å analysere et kjærlighetsforhold er heller ikke lett. En berømt indisk poet og filosof, Rabindranath Tagore (1861-1941), hevdet at kjærlighet er et endeløst mysterium, for kjærligheten har ikke noe annet som kan forklare den.⁴

Mange har filosofert over kjærlighetens mysterium. Teoretikerne har hjulpet meg både i analysen av forholdet mellom Christian og Bertha og til å strukturere innholdet i brevene. Den tyske sosiologen Niklas Luhmann har vært spesielt viktig. Han brukte teori som redskap når han analyserte mengder av litteratur om kjærlighet. Sjøl en tung teoretiker som Luhmann måtte innrømme at han ble forelsket i sine kilder. Luhmann hevder at kjærestepar er inspirert av gamle kulturelle tradisjoner eller koder for intimitet. Han ser på kjærligheten som et *kommunikasjonssystem* og mener at *kjærligheten er mer fullstendig jo flere områder parene kommuniserer på.*⁵ Jeg har delt opp ytringene i brevene etter emne. Dermed får vi inntrykk av hvor mange livsområder brevvekslingen berørte. Brevene er dels bevart i Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling (NB)⁶ og dels i Nobelinstittutet (NOB).⁷ Totalt var det 536 brev fra Christian til Bertha (1892-1938) og 177 fra henne til ham (mest 1920-1938). I tillegg fantes brev fra deres foreldre og besteforeldre.

Brevene er min hovedkilde. Jeg har måttet lene meg på andre forskere for å se korrespondansen i sammenheng med det som ellers skjedde i

⁴ «*Love is an endless mystery, for it has nothing else to explain it.*» *And all for Love*. Oxford university press, 2001.

⁵ Luhmann, Niklas *Kärlek som passion – om kodifisering av intimitet*. Liber 2003.

⁶ Brevsamling nr. 384, Lange Christian til Lange Bertha. 1893-1933 og Lange Bertha til Lange Christian. 1907-1938. Nasjonalbiblioteket (NB).

⁷ Privatarkiv Bertha Manthey Lange. 1796-1945. Eske1-12 og Privatarkiv Christian Lange. 1860-1937. Eske 1-3. Nobelinstittutet (NOB).

parets omgivelser. Det gjelder særlig for krigshistorie og fredspolitikk gjennom et halvt århundre.⁸ Her er det mange detaljer å holde styr på. Bakgrunnskunnskap er også brukt til å tidfeste udaterte brev fra Bertha. Christian daterte alltid sine brev.

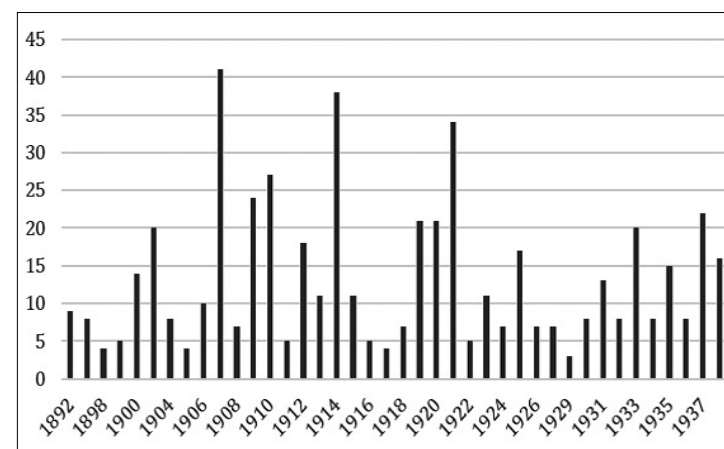
Milepæler i Christian Langes fredsarbeid

- 1899 sekretær under Den interparlamentarisk unions konferanse i Christiania.
- 1901 ansatt som sekretær for den nyopprettede norske Nobelkomiteen, med på å bygge opp Nobelinstituttet. Første direktør i 1904. Fra 1934 fast medlem av Nobelkomiteen.
- 1906 rådgiver for den norske stortingsdelegasjonen ved det internasjonale parlamentarikermøtet i London.
- 1907 Norges representant ved den mellomstatlige fredskonferansen i Haag.
- 1909-1933. Generalsekretær for Den interparlamentariske union. (Brussel til 1914, så Oslo til 1919, deretter Genève).
- 1920-1938 knyttet til den norske delegasjonen til Folkeforbundet.
- 1921 Nobels fredspris, delt med den svenske statsministeren Hjalmar Branting.

⁸ Øyvind Tønnesson. Ph.D.-avhandling: *With Christian L. Lange as a Prism: A study of Transnational Peace Politics*. Universitetet i Oslo, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier 2013. Karl Erik Haug: *Folkeforbundet og krigens bekjempelse. Norsk utenrikspolitikk mellom realisme og idealisme*. Avhandling for graden doktor philosophiae, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Det humanistiske fakultet, Institutt for historie og klassiske fag. Trondheim oktober 2012. Oversiktsverk, leksikon mv.

Brevveksling

Analyse av brevveksling og private brev som kilde er en viktig del av boka. De mange brevene Christian og Bertha utvekslet betyr ikke at paret stadig var fra hverandre. Bortsett fra et langt fravær under Haag-konferansen i 1907, var de neppe mer adskilt enn forretningsreisende og politikere i våre dager.

Antall brev årlig fra Christian til Bertha.

Christian begynte å skrive straks han hadde forlatt sin elskede; på båten eller toget, etter hvert også i luftskip og fly. Høsten 1919 reiste han fra Berlin til Friedrichshafen med luftskip. Med stiv kuling inn fra nordvest fikk luftskipet «ganske alvorlige overhalingen». En dame som satt rett bak ham, og flere andre, var blitt «sjøsyk». Damen hylte uhyggelig mens mannen hennes tørket oppkast. «Røking var forbudt, så vi hadde intet å dempe stanken med» betrodde Christian sin kone. «Vi satt som i en stor sporvogn med gang i mitten og kunde bevege os litt; helt i spissen av gondolen var styrerommet, hvor vi

slapp inn et par av gangen. Der var vinduer helt omkring, så vi kunde se mer enn der hvor vi satt.»

Christian betrodde Bertha at vinden og duvingen avtok etter hvert, og det ble servert kald lunsj om bord. De passerte Leipzig og deretter fjellkjeden Fichtelgebirge nordøst i Bayern, der de gikk nokså høyt; rundt 500 meter. Da ble det temmelig kjølig om bord. Deretter fløy de over Nürnberg, over den bayerske høyslette, og endelig til Bodensjøen. Der lå Friedrichshafen på den nordlige bredden. Den 60 mil lange ferden hadde tatt 5 timer.⁹

Den 12. juli 1935 skrev Christian til sin kone ombord på flyet mellom Åbo og Helsingfors. «Eventyrlig! Det var ikke sunget for min vugge, eller kanskje? Nu flyver lille Christian med englevinger på».¹⁰

En periode da de knapt hadde vært adskilt, uttrykte han lettelse over å endelig kunne skrive til sin elskede igjen. Brevskrivning var den gang en integrert del av et kjærlighetsforhold. I dag har elektroniske meldinger og telefonsamtaler tatt over.

Rundt år 1800 priste en av Berthas formødre brevets velsignelser. «at en Død Ting kan fremvirke saa megen Glæde. Fred over dens Støv som først opfandt Skrift! Med pennen erstattes er stort Savn mellem adskilte Venner og Elskende!» skrev Elisabeth Antoinette de Stockfleth til sin venninne Constance Aal i mai 1799.¹¹

Christian gjorde dag for dag rede for hva han hadde opplevd. Han beskrev sine omgivelser, bøkene han leste, musikken og forelesningene

⁹ Genève 5. oktober 1919. NB.

¹⁰ «On board the plane between Åbo and Helsingfors» 12. juli 1935. NOB.

¹¹ Bragøen 20. mai 1799. Bertha Manthey Langes arkiv, eske 9, NOB.

han hørte, menneskene han møtte. Han ga klar beskjed om hva de skulle informere hverandre om «saa skal du skrive lange og nøiagtige breve til mig, fortælle om alt, alt»¹² skrev han fra Paris i 1902.

I brevene formulerte paret seg på en måte som gir inntrykk av at de var sammen, også når de var fra hverandre. Stadig oppdatering av hvordan det sto til med kropp og sinn, skapte intimitet. På dette området var det ei klar rollefordeling mellom Bertha og Christian. Det virker som han anså det som lite mandig å trekke fram egne plager. Under fredskonferansen i Haag i 1907 opplyste Christian at han sov dårlig. Han tilføyde at han ikke likte å skrive om slikt. «det ser saa puslete ut».¹³

Det var stort sett hennes tilstand han kommenterte. Hun hadde lett for å fryse og bli forkjølet, og fikk mye trøst for sine skrøpeligheter. Om Christian fant det lite mannhaftig å klage over egne helseproblemer, var han en myk mann som kunne gråte når han ga uttrykk for kjærlighet og lengsel. Kjærligheten kan ifølge den franske litteraturforskeren Roland Barthes, feminisere selv den barskeste mann.¹⁴

I februar 1913 skrev Christian: «I mangt og meget lever jeg jo som i et kaleidoskop, kan du skjønne, saa det blir vanskelig nok at samle sine tanker om én ting.» «Jeg er ræd brevet ogsaa blir kaleidoskopisk. Nu forlot jeg den kronologiske traad som jeg tror er den eneste sikre.»¹⁵ Så fulgte et møtereferat. Som vanlig skrev han om alt fra det trivielle, dagligdagse, til sentrale begivenheter.

¹² Paris 28. februar 1902. NB

¹³ Scheveningen Haag 7. august 1907. NB.

¹⁴ Barthes, Roland. *Fragmenter av kjærlighetens språk* Spartacus forlag. Oslo 2000, s. 112-115.

¹⁵ Kristiania 18. februar 1913. NB.

Både når det gjaldt Christians arbeid og de nære relasjonene kan brevskrivninga ha hatt en terapeutisk og utviklende funksjon. Når han skrev referater fra møter og analyserte fredsarbeidet, vil det ha bidratt til å klarne tankene og utvikle meninger og strategier. Begivenheter blir gjengitt i brevene mens de var ferske. Korrespondansen fikk dagboks karakter.

For Bertha beskrev Christian vrangsider ved de personene han møtte. Det kan ha gjort det lettere for ham å stå fram som en korrekt, kultivert, høflig mann når han iblant samarbeidet med personer han mislikte.

I 1907 fikk den norske språkforskeren Olaf Broch, som «laa nede paa Balkan etpar maaneder og samlet paa vokaler og konsonanter», sitt pass påskrevet. Ifølge Christian var det «uvidenhedens flothet og suffisance som taler gjennom ham», «et typisk uttryk for det fine selskaps utrolige uvidenhed og utrolige arrogance.»¹⁶

Fra New York skrev Christian i 1912 om et møte med forretningsmagnaten Andrew Carnegie, som donerte store summer til internasjonalt fredsarbeid. «Det var en rar liten gamling, noksaå optat, lot det til, av sine fine bekjendtskaper, den tyske keiser og andre.»¹⁷

Under Folkeforbundets samling i Genève høsten 1920 opplyste Christian at en norsk jurist, sekretær Smedal, som var sekretær for den norske delegasjonen, var «bitt av den orm som ofte angriper unge diplomater, at de må være så forferdelig fine, og holde på sin verdighet».¹⁸

¹⁶ Scheveningen Haag 25. september 1907. NB.

¹⁷ New York 22. mai 1912. NB.

¹⁸ Genève 22. november 1920. NB.

I samme brev fikk også den norske delegaten, Fridtjof Nansen, gjennomgå. «Han er svært optatt av sin værdighet og ennu, mer av sin internasjonale posisjon, taler altfor ofte». «Det er ikke alltid morsomt å se store menn på vrangen. Han har utvilsomt en stor posisjon, og det er ganske riktig at han er her.» «Dertil kommer kvinne-innflytelse».¹⁹ Da Nansen hadde vært på talerstolen 4. desember 1920 skrev Christian: «jeg var forferdelig redd at han skulde blamere sig; han lar sig for lett skyve frem». «Han greiet det imidlertid bra, og jeg må i det hele si at jeg får etterhvert respekt for hans takt og rolige skjønn.»²⁰ Hos den franske litteraturforskeren Roland Barthes ville Nansen falt i kategorien *Den flyvende hollender*; en som inntil døden er dømt til å flakke fra kjærlighet til kjærlighet. Lange derimot dyrket kjærligheten til én og samme kvinne. Christian Lange var ikke uten faglig tyngde når han iakttok seg selv og andre. I slutten av mai 1921, da det var trykkende hett i Beograd, hadde han benket seg i sofakroken med ei tykk bok han hadde kjøpt i Wien. Det var det han kalte «et av de siste dagers evangelier: *Psyko-analyse*, av selve lærens profet, Freud.»

«Han mener at vi er, langt mer enn vi aner, behersket av vårt ubevisste – endelig ikke underbevisste sjel liv, og dette er igjen absolut og ubetinget seksuelt bestemt. Det er libido som bestemmer våre drømmer (pass dig bare, du som drømmer så meget) og mer eller mindre er vi perverse alle sammen.»²¹

Bertha svarte at Freuds «siste Psykoanalytiske lekturer forekommer mig barok». Teorien kunne kanskje passe på sjel livet til sønnen Halvard på 19 år og hans jevnaldrende. «Men neimen om jeg vil finde

¹⁹ Genève 22. november 1920. NB.

²⁰ Genève 4. desember 1920 NB.

²¹ Beograd 23. mai 1921. NB.

mig i en slik karakteristik for mit vedkommende – og ikke du heller, min ven – heldigvis!»²²

Christian mente Freuds «*evangelium*» kunne ha noe for seg når det gjaldt behandling av nevrosener, men teorien forekom ham veldig ensidig. Han hadde mer sans for den østerrikske psykoterapeuten Wilhelm Reich, som hadde brutt med Freud.²³ Reich hadde flyttet til Tyskland i 1930. Etter Hitlers maktovertakelse i 1933 ble hans bok *Fascismens massepsykologi*, som var kommet ut samme år, forbudt. Reich som dessuten hadde jødiske foreldre, flyktet fra Tyskland og var fra 1934 til 1939 i landflyktighet i Norge. Christian og Bertha var omgangsvenner med Reich og hans samboer.

Christians humoristiske sans gjennomsyrrer brevene hans. Da han var sekretær for fredskonferansen i Kristiania i juli 1899, skrev han til sin kone: «Du skulde se mig i disse dage fare om som en kakerlak og tale norsk, tysk, fransk, engelsk om hverandre med den største frækkhed og de veldigste feil.»²⁴ Det var nettopp hans språkmektighet som gjorde at han kom i befatning med internasjonalt fredsarbeid.

Christian spøkte i 1913 også over sin tilværelse som brevskrivende ektemann. Et fullverdig liv hadde han bare når han var sammen med Bertha. «Ellers er jeg bare hvad Jakop kalder et penneskraft.»²⁵

Christian Lange ble øyenvitne til sentrale begivenheter både i Europa og i USA. I april 1912 var han på Atlanterhavet da Titanic gikk ned. I sin lugar på dampskipet «*Kaiser Wilhelm II*» skrev han «Kjære min egen ven. Du begynner vel ikke at bli ængstelig?» De ble et døgn

²² Bertha juni 1921, på kurbad (antagelig Skodsborg i Danmark). NB.

²³ Beograd 23. mai 1921. NB.

²⁴ Kristiania 31. juli 1899. NB.

²⁵ Kristiania 18. februar 1913. NB.

forsinket til New York. Alle skip hadde tatt en omvei for å unngå isberg.²⁶ Den 21. april skrev Bertha «jo mere der kommer for dagen om «Titanic» desto større blir ramaskriket over ansvarløsheten. Det er jo notorisk at den har gått med fuld fart, trods mange advarsler, henstillinger og meldinger om isbjerger.»²⁷

Blant de omkomne var William Thomas Stead, en engelsk journalist og redaktør for Pall Mall Gazette. Stead var aktiv i fredsarbeid og hadde vært på vei til en fredskongress i USA. Han skal ha brukt uvanlige metoder i gravende journalistikk og var kjent som tilhenger av spiritisme. «Steads død er et stort tab, med al sin mangel paa kritik var han, ved sin *tro*, en stor magt, og ofte paa den rette side. Der har allerede staat mange meddelelser fra ham pr. medium i de amerikanske aviser»,²⁸ skrev Christian fra Massachusetts 3.mai. Christian Lange var i St. Petersburg under den russiske revolusjon. Etter at Bertha hjemme på Vinderen hadde mottatt telegram fra ham, skrev hun i mars 1917: «Idag har jeg ikke lyst til at skrive om alle de trivielle og alt andet end lystelige detaljer fra vort daglige liv, nu det store, vidunderlige som er skjedd overskygger jo alt andet.»²⁹

I 1938 hørte Christian Hitler tale. Den 27. september skrev han til sin kone «Igår hørte jeg altså ‘der führer’. Det var til å bli syk av; intellektuelt lavtliggende, uverdigg i tonen, den simpleste demagogi», «han skrek slik at det var vanskelig å forstå. At et slikt kreatur skal kunne bestemme over Europas skjebne er dypt nedstemmende.»³⁰

²⁶ Dampfer Kaiser Wilhelm II, tirsdag 23. april 1912. NB.

²⁷ Brussel 21.april 1912. NB.

²⁸ Colonial Club Cambridge, Massachusetts 3.mai 1912. NB.

²⁹ Udatert brev. Vindern, mandag, antagelig 19. mars 1917. NB.

³⁰ Genève 27. september 1938. NOB.

Kjærlighet

Det ser ut til at Christian og Berta ble kjærester den 29. januar 1892. Dette var en merkedag i forholdet. I januar 1910 skrev Christian fra Berlin: «Mon du vil tænke på mig i morgen? Det er første gang vi ikke er sammen den 29de januar siden 1892. Det er mange aar og du skal ha tak for dem Bertha. Gid de næste 18 ogsaa maatte bli gode.»³¹

I studietida var Christian kommet med i en krets der det også var kvinnelige studenter, blant annet hans framtidige hustru. Verken Bertha eller Christian var formuende. Mens de studerte, underviste begge ved Ragna Nielsens skole. Ifølge Christian møtte de hverandre, «i porten til et skolehus» i Kristiania.

Da de ble et par, var idealet i den vestlige verden at ekteskap og samliv skulle baseres på romantisk kjærlighet. I kommunikasjonen mellom elskende er det ifølge Luhmann maktpåliggende stadig å *forvise seg om at kjærligheten lever*. Kjærlighetsbrevets rolle er å bekrefte forholdet.

I august 1892 skrev Christian: «Det skulde være herlig, om jeg kunde få trykke dig et reelt kys på munden, istedefor alle disse imaginære, med blått blæk.»³² Kjærlighetserklæringer gjennomsyrrer brevene hans. Her er det mye som kan røre ved et kvinnehjerte og holde det varmt. Kjærligheten mellom dem skulle *alltid bestå!* Christian så på dem som en sammensveiset enhet; som to halvkuler. I juli 1900 slo han fast «Du kan da vide at når to halvkugler engang har fundet hverandre, så finder de ikke siden på at trille hver sin vei».³³ Gamle kjærlighetsmin-

ner bidro til å holde lidenskapen oppe. Dermed ble det ungdommelige preget ved kjærligheten opprettholdt gjennom livet.

I juni 1907 var Christian i Haag, på halvtårsdagen for deres bryllup. «Himlen smiler til os paa vor bryllupsdag», skrev han til sin elskede, «Undrer mig paa om du tænker paa mig idag, og husker hvilken dag det er? 12 ½ aar siden, 8de delen av et aarhundre! Husker du da vi var kommet ind i vognen sammen, og vi kysser hverandre første gang som hustru og mand?» Som bryllupshilsen sendte han et kort med foto av Sindings «*To mennesker*», som han hadde hatt stående på rommet siden han så kunstverket på glyptoteket i København. «...nu har jeg fylt det med mine tanker om dig; for hver gang jeg har set paa det, har jeg været hos dig, min ven.» «Jeg kysser din mund og dine øine, jeg kysser din hals og dit bryst.»³⁴

Ifølge Luhmann er det stor enighet om at *fravær* endrer situasjonen for elskende par. Et gammelt sitat slår fast at «fraværet er for kjærligheten som vinden for ilden. Den slukker den lille, men blåser opp den store».³⁵ Det kortvarige fraværet kan øke kjærligheten; spesielt hvis man i brev sørger for å formidle kjærlighet sterkere enn når den elskede er til stede. Et langt fravær kan derimot skape tvil, eller likegyldighet og undergrave forholdet. Christian og Bertha sørget for å korte inn fraværene ved å besøke hverandre. Men deres relasjon synes også å ha tålt lengre fravær.

Enten det var Bertha eller han som var bortreist, uttrykte Christian på alle mulige måter at han lengtet etter henne. Haag-konferansen i 1907, da de med noen ukers avbrekk var borte fra hverandre i fire måneder, var særlig hard. «*Hvorfor skal det være saa meningsløst*

³¹ Berlin 28. januar 1910. NB.

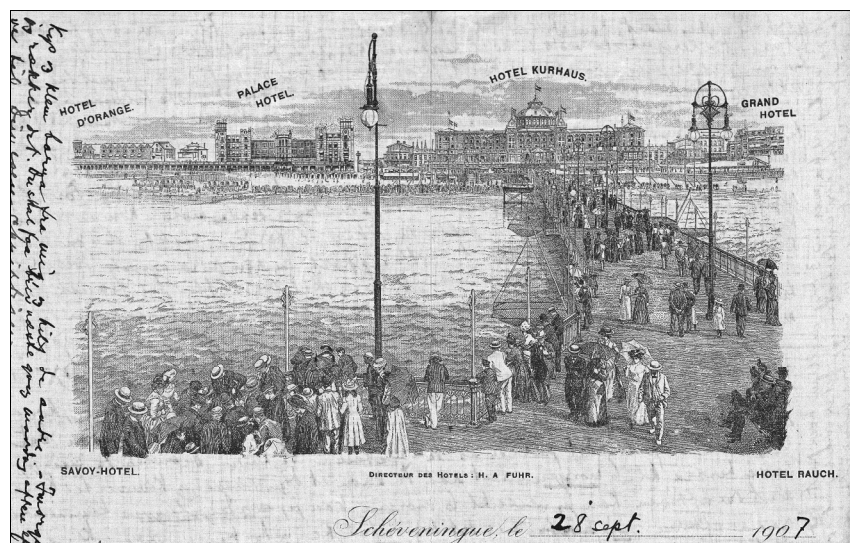
³² Jelsa 1. august 1892. NOB.

³³ Bergen 18. juli. 1900. NB.

³⁴ Scheveningen Haag 27. juni 1907. NB.

³⁵ Luhmann, 2003, s. 134.

indrettet at du sitter i Kristiania og har det ondt, fordi jeg er her, og jeg sitter her og er saar fordi du er langt borte.» «jeg sitter og ser paa billedet dit, og på billedet av alle barna vore, og saa graater jeg mine bitre salte taarer... Aa, Bertha, jeg længes saa bitterlig!»³⁶ skrev han.

Brev fra Christian til Bertha fra Scheweningen ved Haag 28. september 1907.

Foto: Nasjonalbiblioteket.

Christian foreslo ulike ordninger for barnepass og forsøkte å lokke henne til seg. De kunne møtes i København når konferansen var ferdig. Der skulle de more seg og glede seg over god kunst i teateret og på gallerier. «Og jeg skulde gaa med dig i alle de butikker du vilde, bare jeg fik være sammen med dig!»³⁷

³⁶ Scheveningen Haag 4. august 1907. NB.

³⁷ Scheveningen Haag 4. august 1907. NB.

Også Berthas farmor Elisabeth Antonette de Stockfleth opplevde sterk lengsel mens hun ventet på sin forlovede William Manthey, som studerte jus i København. Han var også militær. Før han endelig fikk et sivilt yrke etter studiene, tilbragte han et år i Vestindia. Den 7. november 1799 skrev Elisabeth, som var oppdatert på samtidsliteratur, til sin hjertevenninde «Jomfrue Constance Aal» i Porsgrunn. «Ak hvor den Sætning er sand, Rosseau et sted siger: Fraværelsen formindsker en Svag Elskov, men Forøger hjærtelig den Stærke, ligesom Vinden blæser Lyset ud, og driver Ilden i Lue.» Hun konstaterte at hennes egen «Kjærlighed forøges med min Længsel, og jeg føler nu meere end nogentid at den hører til min existance. Vore Sjæle kom bestemte for hin anden fra Naturens Hænder».³⁸

Christian og Bertha erklærte stadig sin kjærlighet for hverandre. Brevene var like hete gjennom nesten 50 år. De hadde et samspill som fyrte opp under erklæringene. Bertha kunne framstille seg selv som lite elskbar og dermed stimulere Christian til ildfulle formuleringer. Hans dårlige samvittighet for at han var skyld i de mange adskillelsene, kan ha gitt ekstra brensel til bålet.

I brevene florerte det med henvisninger til hjertet og sjelen. Paret var tydeligvis inspirert av gamle koder for kjærlighet. De framstår som tvilling-sjeler – to beslektede ånder som smelter sammen. Ifølge Luhmann kan et sensuelt rollespill gjennomsyret av åndelighet; en form for ironisk erotikk, forsterke kjærligheten. Christian og Bertha speilet seg i hverandre, samtidig som de avdekket og utviklet særtrekk i en prosess som gjerne var leken og ertende. Ved å påstå at han var kald, kan Bertha ha bidratt til at Christian uttrykte seg med så stor varme. Allerede i 1892 kalte Bertha ham en istapp. Senere påsto hun at han var et kaldt vann-omslag. I juni 1910 skrev han «Du maa ikke gjøre

³⁸ Bragøen 7. november 1799. Bertha Manthey Langes arkiv, eske 9. NOB.

mig – end i dine tanker – til en slik fag-idiot at jeg bare kan snakke fred og voldgift. Det vet jeg mig da jamen fri for.»³⁹

Christian Lange var alt annet enn ensporet. Brevene hans er spekket med referater fra konserter, teaterstykker, museumsbesøk og skjønnlitterære verk. I et brev til sin kone la Christian i 1921 et sitat fra den franske forfatteren Montaigne: «Je m'avance vers celui qui me contradit»⁴⁰ – Jeg tiltrekkes av den som motsier meg.

Når de var uenige, var kjærligheten god å ty til. I et av sine siste brev til Bertha fra september 1938, lå en liten seddel der Christian hadde notert fra et dikt: «De som elsker hverandre kan si de hårdeste ord, og glemme det for bestandig ved å stryke hverandres hår.»⁴¹

Det klassiske kjærlighetsparet Tristan og Isolde i en av middelalderens ridderromaner, *elsket ikke hverandre, men kjærligheten*. Det var da også en trylledrikk som gjorde at de ble forelsket i hverandre.⁴² Christian og Berthas kjærlighet var ikke basert på noen trylledrikk. De «så hverandre» som person og hadde et åndsfellesskap som fremmet kjærligheten. De delte kulturelle erfaringer fra forelesninger, litteratur, museer, teater og konserter. I tillegg var barna og arbeidet for fred et felles prosjekt. Dessuten hadde begge et nært forhold til naturen. Spesielt gledet de seg over den norske fjellheimen, der de tilbrakte sommerferien.

De delte den gjengse troen på naturens legende kraft. I juli 1908 skrev Christian til sin kone, som ferierte på Haugsether, at legen hadde

³⁹ Paris 9. juni 1910. NB.

⁴⁰ Bukarest 20. mai 1921. NB.

⁴¹ Genève 28. - 29. september 1938. NOB.

⁴² de Rougemont, Denis. *Love in the western World*, Princeton University Press. 1983. s. 41.

sagt «du skal stanse med jod-pillerne en ukes tid, men fortsatte med arsenikken. Hjertefornemmelse kan ogsaa komme av luftforandringen, men du skal ta en spiseskje brom tre gange om dagen.» «Min sjæls veninde ... det er fjeldet som skal skaffe dig de røde blodlegemer som i *længden* vil varme dig bedst; dem vilde du ikke faat saa mange av nede i dalen. Og saa maa du gaa flittig. ... Du skal ha sol og motion.»⁴³

Sophie (1897), Thora (1899), Halvard (1902), Carl Viggo (1904) og Christian August (1907). (Kjælenavn: Toppeto (Ungen), Lilleto, Lille Lulle, Cago og Kissemand.) Foto i privat eie.

Bertha og Christian var et moderne par som var forut for sin tid. Begge hadde utdannelse og erfaring som lærere. De hadde i utgangspunktet stått på like fot karrieremessig. Fra 1897 til 1907 fikk de fem barn. De inngikk en arbeidsdeling der hun bestyrte hjemmet, mens han skaffet

⁴³ Kristiania 11. juli 1908. NB.

levebrød og gjorde karriere. Paret tilhørte det intellektuelle borgerskapet som holdt seg med flere tjenestefolk, slik at også Bertha kunne lese og følge med på det som foregikk i verden. *Martha Gunhilde Johannesen* fra Tromøy utenfor Arendal var familiens trofaste barnepike og husholderske i mer enn 30 år. Familien fikk også hjelp av barnas bestemor. Både Christian og Bertha hadde dessuten ugifte søstre som trådte til. Ugifte kvinner var gull verdt for borgerskapets barnefamilier.

Paret synes å utmerke seg ved at også mannen var sterkt involvert i hjemmesfæren. Hans engasjement gikk langt ut over en alderdommelig *pater familias*-funksjon. Christian fulgte nøye med på barnas utvikling og kom med observasjoner av hvert enkelt barns egenart. Han hadde egenskaper som ble ansett som spesielt kvinnelige, som empati, nærhet og følsomhet. Samtidig framsto han som den sterke, mens Bertha ga inntrykk av å være svak. De refererte begge til ham som hennes ridder. Dette kan ha vært gjenklang fra ei alderdommelig rollefordeling mellom kvinner og menn. Men det kan også henge sammen med at Bertha var bitter fordi hun hadde ofret sine karrieremuligheter, mens Christian følte seg ansvarlig og kompenserte i rollen som en trøstende ridder. Kanskje har det faktum at Bertha gjennom farens familie hadde adelige aner, ha stimulert dette rollespillet.

Muligens var Christians oppfatning av Bertha som deilig kvinne, kjærlig mor og kulturell hustru vanskelig å forene med at hun skulle tre ut i det offentlige rom sammen med kvinnesakskvinnene. Han meldte fra Haag i 1907 at han hadde sett i avisene at diverse kvinneforeninger hadde foreslått kandidater til kommunestyret fra ulike partier, deriblant for Venstre «fru cand.mag. Manthey Lange. Har du spurt dig? Jeg synes ikke du sko; men har du lyst, vil jeg naturligvis ikke holde dig tilbake». Han var også selv blitt foreslått, og to dager senere ba han henne si nei på hans vegne. «Det eneste som kunde

bringe mig til at tænke paa det var om *du* tok imot valg, og vi kunde gjøre vor entreé arm i arm.»⁴⁴ Når hun var sammen med sin mann, var det visst ingenting i veien for at hun opptrådte i det offentlige rom.⁴⁵

Christian og Bertha hadde et nært, men også komplisert forhold. De levde i ei overgangstid med store endringer for kvinner i borgerskapet. Det var problematisk for Bertha at hun i liten grad fikk brukt sin utdannelse ute i samfunnet. Høsten 1909 sto hun i opposisjon til sin mann. Det var også et vendepunkt i livet deres, fordi de skulle bryte opp fra Norge og flytte til Brussel.

Christian hadde foreslått at han i Brussel skulle ha kontor i hjemmet. Dette kan ha gitt Bertha falske forhåpninger. Den 26. oktober satte han henne på plass. Hun hadde da vel ikke trodd at han skulle tilbringe mesteparten av sin tid på barneværelser, eller sitte og lese høyt for henne i salongen eller gå husholdningsærender hver dag. «Selvfølgelig vil jeg alle dage komme til at være – det er jeg nødt til for at vi kan leve, og det stemmer med min smak – et arbeidsmenneske; luksus og dagdriverliv, det blir der aldrig tale om, og det vilde du ogsaa synes var fælt.» De hadde jo også vært enige om at han skulle få tatt doktorgraden, og det ville kreve sin tid. Christian hadde bare ment at de kunne ha litt mer fritid sammen med barna. Fordelen med å ha kontoret hjemme var at da kunne både hun og barna komme og snakke med ham hvis det var noe spesielt.⁴⁶ Tre dager senere kom nok en irettesettelse. «Jeg maa plukke en liten høne endda med dig, fordi du tænkte paa at stemme med frisinnede og din ungdoms idealer. Du kan da ikke mene at det skulde være avgjørende for din stemmegivning; du er et voksent selvstændig menneske, og har hat en *egen*

⁴⁴ Scheveningen Haag 25. september 1907. NB.

⁴⁵ Scheveningen Haag 23. september 1907. NB.

⁴⁶ Brussel 26. oktober 1909. NB.

utvikling, ikke bare en i tilhæng til personer, ikke sandt?» Om det var målsaken, som ifølge Christian da var hennes «hjertebarn», som gjorde utslaget, så kunne han opplyse at på det området var De frisinnedes program nøyaktig likt Venstres. «Saa det haaber jeg du tar tilbake. – Naa, du igjen!»⁴⁷ Her virker det som Christian brukte hennes eget argument om at hun ville være mer enn et vedheng til ham, til å underminere hennes standpunkt om å stemme annerledes enn ham.

Fredsarbeidet

I august 1925 skrev Christian Lange til sin kone «Min avrustnings-artikkel blir ferdig i morgen, ... det er mitt blod, min sjel der går i hver linje». Han understreket samtidig at det brennende engasjementet for fred ikke måtte sammenlignes med hans lidenskap for Bertha.⁴⁸

Christian Lange ledet Den interparlamentariske unionen fra 1909 til 1933. Fra 1920 til 1938 var han også knyttet til den norske delegasjonen i Folkeforbundet. Folkeforbundet holdt til i Genève, der også IPU hadde kontor etter første verdenskrig.

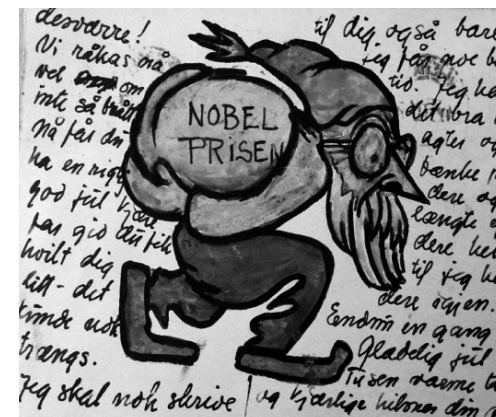
Blant Christian Langes dokumenter i Nobelinstittuttet ligger mange medaljonger fra kongresser han deltok i. De illustrerer hans internasjonale karriere. Motivet for medaljongen fra IPU-konferansen i Haag i 1913 er det nybygde fredspalasset.⁴⁹ I Nobelinstittuttets arkiv er også medaljongen for åpningen av Folkeforbundet, stiftet 10. januar 1920. Under første verdenskrig dro Christian mye rundt i Europa, og deltok i møter med sikte på å etablere varig fred. Han reiste også mellom de krigførende landene.

⁴⁷ Brussel 29. oktober 1909. NB.

⁴⁸ Det bergenske dampskibsselskab, på vei til London, 6. juli 1919. NB.

⁴⁹ Christian Lange, eske 2. NOB.

Christian Lange fikk fredsprisen fordi han hadde klart å opprettholde arbeidet i *Den interparlamentariske union* under krigen og for sin ledende rolle i *Sentralorganisasjonen for varig fred*.

Blant dokumentene i Nobelinstittuttet ligger et kort der Odd Nansen gratulerer sin «Kjære Far» Christian Lange med fredsprisen. Christian og Bertha var fosterforeldre for Fridtjof Nansens sønn Odd, som bodde hos dem i Oslo mens han gikk på gymnasiet under første verdenskrig.⁵⁰

Et av mine viktigste funn er at Bertha var en sentral rådgiver for Christian Lange. Brevene vitner om at hans karrierevalg ble tatt i samråd med henne. Han utvekslet informasjon, tanker og planer rundt fredsarbeidet med sin kone og spurte henne til råds. Han oppfattet sitt arbeid utenfor hjemmet som et fellesprosjekt. «Du er med paa det alt sammen og med i det alt sammen ogsaa»⁵¹ skrev han i juli 1909.

⁵⁰ Brevkort til Christian Lange fra Odd Nansen 24. desember 1921, Christian Lange, eske 3. NOB.

⁵¹ Brussel 16. juli 1909. NB.

Bertha oppfordret stadig sin mann til å ta hardere i når han advarte mot den katastrofen stormaktene førte verden mot i mellomkrigs-tida. I juni 1934 meldte Christian fra Genève at det var «store skjær i sjøen». Først Frankrike, som tilsynelatende ikke ville gjøre noe for å få trukket Tyskland inn i diskusjonen. Så Italia, som «Mussolini har bundet fast ved sin siste store tale om at krigen er for mannen hvad moderskapet er for kvinnen – en ophøiet tanke: kvinnen skal føde for at mannen kan drepe. De stakkars italiener som sitter her tør derfor ikke gå med på noe.»⁵² Hjemme i Oslo var Bertha sulten på informasjon fra Folkeforbundet og skrev: «Var det i forsamlingen du talte tirsdag ettermiddag. Har du ikke noe å sende mig, så jeg kan få se om du tok hardt i?»⁵³

Når Christian Langes innsats for fred er blitt glemt av allmennheten, er det nok dels fordi han ble svertet av det dårlige ryktet til Folkeforbundet, som ikke klarte å hindre andre verdenskrig. Man har lett for å glemme at Folkeforbundet la grunnlaget for FN-systemet.

Christian mente Tyskland ble straffet altfor hardt etter første verdenskrig og advarte gjennom hele mellomkrigstida mot at dette kom til å føre til en ny krig. Han hadde vært redd for at Folkeforbundet skulle bli en eneste stormakts-suppe. Stormaktene hadde vetorett i Rådet, og forbundet maktet ikke å forhindre krigen. Her kan man trekke paralleller til FN's sikkerhetsråd under krigen i Ukraina. Fridtjof Nansen, som fikk fredsprisen for sin innsats for flyktninger etter første verdenskrig året etter Lange, arbeidet også i Folkeforbundet, men han døde i 1930 og slapp å bli forbundet med Folkeforbundets dårlige innsats på 1930-tallet.

⁵² Genève 6. juni 1934. NOB.

⁵³ Oslo 8. juni 1934. NB.

Avslutning

Christian og Bertha kommuniserte på alle områder og kunne dermed i Luhmanns ånd sette seg i den andres ståsted og ha et fullverdig kjærlighetsforhold. De levde i ei tid da det ble mulig for kvinner i borgerskapet å ha en egen karriere. Samtidig var barnefødsler en kanal for selvhevdelse for disse kvinnene. Bertha fylte et ideal i borgerskapet og framsto som en moderlig kvinne som også var dannet. Hun kunne representere sin mann utad og samtidig føre avanserte samtaler med ham.

Familien Lange 1907. Foto i privat eie hos familien Lange.

Historikeren Inger Elisabeth Haavet analyserer i sin artikkel *Hustruen – fra profesjonell partner til trøstende engel* ekteskapsidealer og praksis på 1800-tallet. Hun påpeker at i retorikken mellom mann og kvinne i ei brytningstid kunne sannheten ofte være det motsatte av det som ble sagt. Dette passer godt for Berthas påstander om at Christian var kald og ensporet. Bertha synes også å ha benyttet seg av attenhundretallets kvinneveretorikk som betegnes som beskjedenhetsretorikk. Det var symbolsk viktig å anskueliggjøre mannens styrke gjennom hustruens avhengighet og mannens forsørgerrolle.⁵⁴

I 1915 var det 25 år siden Bertha tok artium. I jubileumsskriftet *Studerterne fra 1890* skrev hun at hun den gang hadde trodd at hun skulle «drevet det litt videre paa egen haand; men livet vilde det annerledes og gjorde mig til det som jeg utvilsomt ogsaa var skapt til – en ganske almindelig gammeldags kvinde – med q». Bertha opplyste at hun ikke kunne vise til høyere akademisk utdanning eller offentlige stillinger. Hun elsket sitt hjem og trivdes best med å leve ganske privat og ubemerket. Virksomheten i hjemmet og barneoppdragelsen hadde krevd hennes tid og arbeidskraft. «Jeg vet nok at det er en svært gammeldags opfatning nu, og at det er en fattigslig attest at gi sig selv at en ikke har evnet mer eller rukket længer end til det nærmeste.»⁵⁵ Hun hadde likevel hatt et rikt og lykkelig liv, reist mye sammen med mannen sin og sett stor kunst. Reisingen hadde økt hennes interesse for europeisk politikk og samfunnsspørsmål. Ellers var lesing hennes kjæreste syssel. Men det deiligste hun visste var å vandre omkring i fjellet hjemme i Norge om sommeren, med mannen og barna. Bertha nærmet seg 50 år da hun så tilbake på sitt liv på denne måten. Berthas trang til

selvhevdelse ble hemmet av Christians karriere som fredsarbeider og forsker. Korrespondansen mellom dem viser at hun understøttet hans karriere.

Kjente personer som Bjørnstjerne Bjørnson, Edvard Grieg og Henrik Ibsen må finne seg i at deres nære, personlige brev har allmenn interesse for ettertida. Denne historiske kilden gir en mulighet til å forstå deres liv og virke, som ikke kommer til å foreligge i framtida. Inger Elisabeth Haavet slo fast at bak disse store mennene sto det høykompetente kvinner, som hadde forutsetninger for å gi dem både støtte og motstand på deres eget fagfelt. Som Edvard Grieg hadde Christian Lange en beslektet ånd ved sin side, som var med på å skape hans geni. Men det er verket og ikke tilblivelsesprosessen som lever videre etter disse mennene.

⁵⁴ Haavet, Inger Elisabeth, *Hustruen – fra profesjonell partner til trøstende engel? Ekteskapsidealer og praksiser på 1800-tallet*. Historisk tidsskrift, bind 80, s. 173-197, Universitetsforlaget 2001. s. 173.

⁵⁵ *Studerterne fra 1890. Biografiske meddelelser samlet i anledning 25-aars jubileet*, Kristiania 1915, s.150.